

Gilányi Gabriella: Liturgikus reform és zenei hagyomány a pálos rend XVIII. századi „gregorián” kóruskönyveiben

A tridenti zsinat utáni időszak magyar liturgikus zenei forrásainak korpuszában egy meglepően archaikus, tartalmilag egyöntetű forráscsoport vonja magára a kutató figyelmét: több mint egy tucat kézzel írott, bőrtáblákba kötött, nagyméretű kóruskönyv. Címlapjuk szerint a magyar pálos rend használatára készültek a XVIII. században. A középkori kódexművészet divatját őrző kottás liturgikus könyvek a pálos mise- és zsolozsmaliturgia számára közölnek egy-yszólamú, latin nyelvű énekeket. A könyvek régies kiállításán túl különösen figyelemre méltó a dallamok lejegyzése: a notátor a középkorban használt pálos notációt őrizte meg a fóliókon, gondosan stilizált, modern formába öltve.

A pálosok Trident utáni liturgikus zenei hagyományőrzése egyedülálló, jól lehet ennek látszólag ellentmond, hogy már 1600-ban, 30 évvel Pázmány Péter általános érvényű nagyszombati rendeletét megelőzően bevezették a rendbe a római breviáriumot és misszálét. Valójában ez a lépés a római rítus és a pálos zenei hagyomány ügyes összehangolását jelentette: a Róma által megszabott liturgikus szövegeket saját középkori dallamaikra énekelték rá.

A pálosok XVIII. századi liturgikus zenei gyakorlatával kapcsolatban is az a legfőbb kérdés, vajon ragaszkodtak-e a kötetek szerkesztői a középkori magyar/pálos dallamanyaghoz. Összehasonlító zenei vizsgálatunk kétféle választ adtak a kérdésre aszerint, hogy a pálos rend magyar, vagy a magyartól 1699-ben különvált horvát provinciájának forrásaiból indultunk-e ki. 1. A magyar provinciából fennmaradt XVIII. századi dallamok mögött ugyan még kitapintható a középkori gregorián emléke, de a dallamalkotó elemek a XVIII. században már új zenei gondolkodásmódról, az ún. tridenti ének hatásáról árulkodnak. 2. Zenei példák sora mutatja azt, hogy a pálos rend 1699-ben különvált horvát provinciája a XVIII. században is sikeresen ellenállt a liturgikus zenei divatáramlatoknak, és továbbra is saját középkori dallamstílusához ragaszkodott. A XVIII. századi retrospektív források a pálos rend páratlan zenei hagyományőrzésének utolsó tanúi, II. József abolíciós rendelete nyomán szorultak ki végleg a gyakorlatból.

A liturgia kérdése a Pázmány korabeli protestantizmusban

Ferenczi Ilona: A magyar nyelvű gregoriánnum kialakulása Huszár Gál énekeskönyvétől az Eperjesi graduálig (1574–1635)

A gregorián eredetileg latin nyelvű ének. A tömörségre hajlamos, tömörítésre alkalmas latin nyelv a pontos és sokszor igen bonyolult szerkesztésmóddal, a fejlett versformákkal alkalmasnak bizonyult arra, hogy a zene egyenrangú társa legyen. A szöveg és a dallam harmonikus kapcsolata egy évezreden keresztül megmaradt. A latin nyelvet azonban viszonylag kevesen sajátították el,

ezért csak a műveltek számára adatott meg, hogy a liturgia szövegét megértéssel kövessék. Azt a törekvést és folyamatot, amely végülis a liturgia anyanyelvű végzését eredményezte, most közel fél évezred távlatából talán már mindannyian pozitívként könyveljük el. Ezzel együtt azonban le kellett mondani arról, hogy a szöveg és a zene kapcsolata továbbra is olyan természetes maradjon, mint az eredeti latin nyelvű tételeknél.

A magyarországi protestáns liturgia dallamokkal ellátott első összefoglaló forrásának Huszár Gál 1574-ben Komjátiban megjelent énekeskönyvét tekintjük. A XVI. század végétől kezdve a magyar nyelvű gregoriániumot az ún. graduálok őrizték meg. Az időrendben legelső graduál, az orosz hadiszákmányból nemrég visszakerült Csáti graduál reprezentálja azokat az ismertető jegyeket, amelyek a hasonló liturgikus könyveket általában jellemzik: eredete bizonytalan, és az egyébként gondos lejegyzésből hiányzik a tájékozódást segítő kulcs, bár a középkori latin minták ismeretében biztos hangnemi keretbe illeszthetők a magyar nyelvű tételek.

Az eperjesi evangélikus egyház és iskola számára szerkesztett és összeírt liturgikus könyv több szempontból is különleges helyet foglal el a graduálok között. Az Eperjesi graduál az egyedüli graduálunk, amelyben az egyszólamú gregorián tételeken és gyülekezeti, valamint népénekeken kívül —első alkalommal a magyar zenetörténetben— magyar nyelvű többszólamú tételek is helyet kaptak. Habár országos érdekltségét tekintve a revíziós munkán átesett nyomtatott Öreg graduál jelentősebbnek mondható, a 375 évvel ezelőtt lejegyzett Eperjesi graduált összetett tartalma, középkori és nemzetközi zenei háttere, valamint felekezeti különbségeket áthidaló szövegezése, hiszen a zsoltárok szövegét a Káldi-féle katolikus fordításban adja, a XVII. századi protestáns liturgikus könyvműfaj legfontosabb képviselőjévé avatja.

Fekete Csaba: Zsoltár és graduál 1636-ban és később

Kölcsönösen feltételezte a graduál (mint protestáns könyvműfaj) a zsoltárt —és fordítva— a Geleji Katona István kiadta Öreg graduál megjelenése idején (1636). Mind prózazsoltár, mind strófikus átköltés szólt a protestáns szertartáson. Azonos értékben. 1607-től a régi magyar parafrázisokhoz társult Szenci Molnár Albert magyarított genfi zsoltárkönyve. E zsoltárrétegek jó ideig együtt éltek, a reformáció első két századában az európai örökség részeként ez magától értődött. A XVIII. századtól mindkét szó jelentése változott. A zsoltár (első sorban) 'református gyülekezeti énekeskönyv' jelentésű, mert fokozatosan eltűnt a prózazsoltárok recitálása a szertartásból, megszűnt a magyar nyelvű gregoriánium. A graduál jelentése elmosódott: 'nagyméretű (in 4° formátumú) gyülekezeti énekeskönyv' jelentésben értették (ebben száz zsoltárparafrázis mellett százötven genfi zsoltár volt).

A Psalterium humanista örökítése (Bencédi Székely István 1548; Heltai Gáspár 1560) homályba vész. Székely István változata (revideálva) jelen van

Huszár Gál graduáljában (1574), Kálmáncsehi Márton mester zsolttáraival. A nyomtatott és kéziratos fordításokat használta a Vizsolyi Biblia (1590), liturgikus kézirat volt a nyomtatott változat alapja. A kéziratos hagyományt nagy részben felváltotta a Vizsolyi Biblia filológiai (héberből) pontosított fordítása az Öreg graduálban; de csak kisebb részben a kéziratos graduálokban. Változatlanul tovább éltek (a pontos fordításokhoz vegyülve) a korai időktől meggyökerezett, filológiai lazan követő, krisztianizáló és hungarizáló (átértelmező) változatok, szinte parafrázisok.

A XIX–XX. század református szertartási gyakorlata csak strófikus zsolttározást ismert. Szenci Molnár genfi zsolttárai a korábbi istenes énekeket is jó részt kiszorították. A reformáció századainak gyakorlatát teljesen elfeledték, nem tartották többé reformátusnak, magukat sem katolikusnak (mint hitvallásaik), a graduális gyakorlatot egyáltalán nem ismerték. Az elfeledett graduális örökség kutatása csak a XX. század második felétől folyik.

A Pázmány korában természetes egyensúlyt a köztudatban felváltotta a zsolttár és graduál vagylagos (ellentétpárként szembeállított) értelmezése.

Koltai Kornélia: Félúton a protestáns és a zsidó liturgia közt: Péchi Simon szombatos bibliafordítása (1634)

Péchi Simon, az erdélyi szombatos felekezet ideológusa 1634-ben bibliafordítást készített és a bibliafordításhoz kommentárt írt. Ezek rituális utalásai, nyelvi jegyei és felhasznált forrásai a fordításnak és a kommentárnak a protestáns hagyománytól elváló, zsidó-zsidózó jellegét tükrözik.

Szombatos bibliafordításunk csak töredékes formában maradt fenn: a Genesis (Teremtés / Mózes I. könyve) 5. fejezetétől az Exodus (Kivonulás / Mózes II. könyve) 12. fejezetéig terjed. Az autográf kézirat jelenleg a Magyar Országos Levéltárban található.

A bibliafordítás zsidó-zsidózó, liturgiai jellegét jelzi a *parasák*-ra, a zsinagógai heti olvasmányokra történő felosztás. Péchi a bibliafordítás megalkotásában tehát a Tórának a liturgiai életben betöltött szerepét tartja mérvadónak. Ekkorra ugyanis már forgalomban, használatban voltak a liturgiai élethez nélkülözhetetlen szombatos énekek, a zsolttárok és az imakönyv, de a szombatos Tóra-, illetve bibliafordítás még hiányzott a gyülekezet életéből. A XVII. század elején nemzeti nyelven olvasni a tórai *parasák*-at —Péchi magyar terminusával: *szombati lecké*-ket— nemzetközi viszonylatban is egyedülálló jelenségnek számíthatott. A főszövegben először a Gn 6. fejezetének 8. verse után található a *parasá*-ra utaló megjegyzés:

8. Noah pedig kegyelmet talál az Örök Istennek szömei előtt.

Amint parasákra, szombati leckékre vagyon osztva a Szent törvény,
eddig első parasa. Első Szombati Lecke.

II. parasa. Második Szombati Lecke.

9. Ezek [---] a Noahnak lött dolgai. (...)

A *parasák*-ra tagolás és a nyilvánvaló hebraizmusok mellett a kommentárban megjelenő rabbinikus források szolgáltatók alapot az 1634-es fordításnak a zsidó hagyományba való beillesztéséhez. A kommentárban, melyet Péchi *Jedzegtés*-nek nevez, túlnyomó többségben ugyanis zsidó forrásra, zsidó interpretációs technikával találunk hivatkozást.

A rabbinikus források között a legkedveltebbek a vizsgált korpuszban a midrások, azon belül is a *Berésit Rabba*. (A midrás —héberül 'tanulmányozás' a *daras* 'megvizsgál / kikutat' jelentésű igéből— irodalmi műfaj és módszer; vallási törvények következtetése a Bibliából, illetve a Bibliához írott magyarázó elbeszélések, példázatok gyűjteménye. A *Berésit Rabba* a Genesishez írott midrás, magyarázó elbeszélések gyűjteménye.) Az agádikus (elbeszélő) műfaj szignifikáns jelenléte a kommentár műfajiságának is irányt szab. Péchi olvasmányos, könnyen befogadható, tanulságos, erkölcsi épületekre szolgáló magyarázatokkal akarja az egyszerű hívőt megszólítani, tanítani-nevelni, mintegy észrevétlenül elhintvén bennük a zsidó tárgyi ismereteket, a zsidó kultúrtörténeti információkat.

A Gn 14,10-hez fűzött magyarázatban olvashatjuk:

10. A Sziddim völgyé[ben] pedig sok enyves kutak [---] valának (...)
A Sziddim völgyében etc. (...) A Midrás magyarázatja, hogy a Szedom királya, s több szomszéd nemzetek nem akarván hinni Ábrámnak az égő kemencéből való szabadulását, mikor hadastul megveretvén, e kutak, enyves kutak között szorongottak-kevergettek, az Úristen csudálatos szabadítást cselekedvén a Szedom királyával, elhitte lehetségesnek az Ábrahám tűztől való szabadulását, és a kutakról ez okon volna itt emlékezet. Beresit Raba. [BR XLII: VII, 6.]

Más részletek tanúsítják, hogy Péchi keresztény bibliakiadást is használ, illetve az újszövetségi szöveghelyeket is figyelembe veszi. E hivatkozások száma azonban elenyésző a zsidó hivatkozásokhoz képest.

A Tóra-fordítás liturgikus szakaszolása, a fordítás nyelvi megformáltsága, valamint a kommentár rabbinikus forrás-preferenciája alapján megállapíthatjuk: az 1630-as évek derekán Péchi Simon a szombatos gyülekezetet egyértelműen az új irány: a zsidó vallási-liturgiai keretek között képzei el.

Régi rítusú latin mise az Egyetemi templomban

A római egyház november 9-én üli a pápai székesegyház, vagyis a római, lateráni Megváltó-bazilika fölszentelését. Ez a templom közös anyaszentegyháza a katolikus világnak. A tudományos konferencia, melyhez zárásul kapcsolódott a mise, ugyan véletlenül esett erre a napra, de könnyen megtaláljuk az érintkezési pontot: a Rómához való hűség is szerepet játszott Pázmány Péternek abban a törekvésében, hogy a régi római rítusnak —a tridenti zsinaton elha-